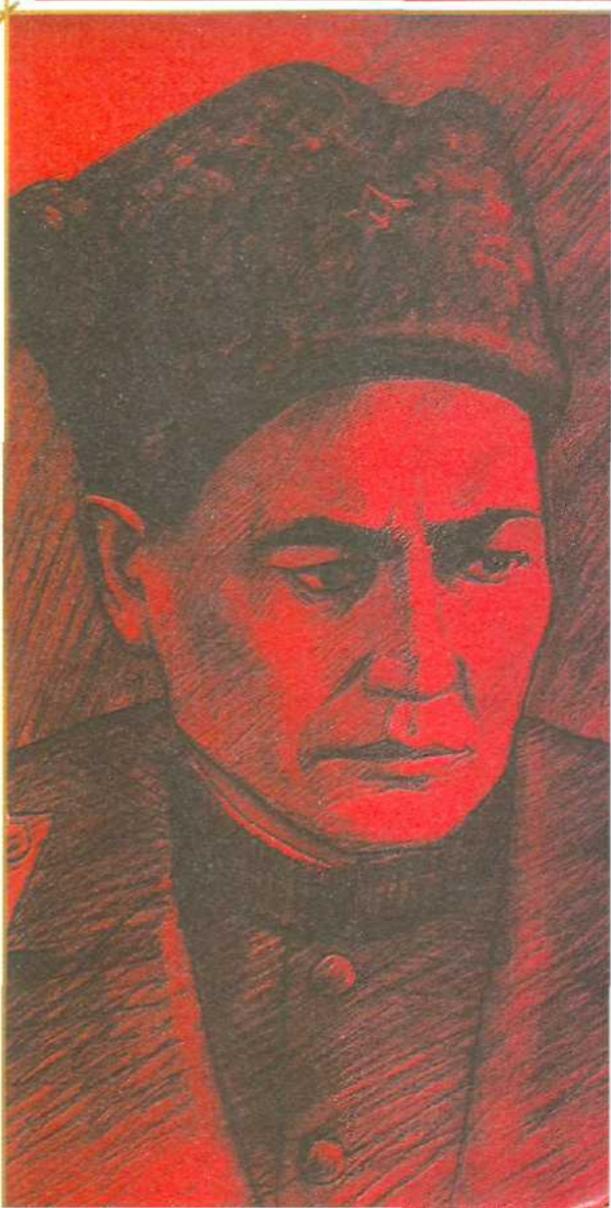

60 лет Победы
60 лет Отечества

Бауыржан Момышұлы
ҰШҚАН ҰЯ

60 лет Победы
Ұлы Отан
в великой
согласованной
войне
60 лет

84 (5кәз) 6

ББК 63.3 (2) 622

М 67

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ, АҚПАРАТ
ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРЛІГІ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ МУРАГАТ КОМИТЕТИНІҢ
БАГДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША ШЫГАРЫЛДЫ

Момышұлы Б.
М 67 Ұшқан ұя - Алматы: «Санат», 2005. - 224 бет

ISBN 9965-664-20-X

Бұл кітапқа Қеңес Одагының Батыры Бауыржан Момышұлының «Ұшқан ұя» повесі, «Музей апа» өңгімесі мен нақылдары (2003) толпастасырылған.

Онда қаңарман қолбасшы-қаламгер ата-бабасының шыгу тегін, ерлік салтын, үрлақ тәрбиесін, қарапайым ауыл адамдырының кіслік көлбетін, мінез-құлқын, сол кездегі қоғамдық ортанды, өлеуметтік жағдайды, ізгі дәстүрімізді шыгарма өзөгіне айналдырады.

Кітап қалың оқырманга арналған.

М 0503020600-04
00 (05) - 05 6-05

ББК 63.3 (2) 622

ISBN 9965-664-20-X

© Момышұлы Б. - 1975, 2003, 2005.

© ЖШС «Санат» баспасы, 2005

МАЗМҰНЫ

Үшқан үя.....	3
Музей апа.....	186
Накылдар.....	209
Әке өситеті.....	216

БАСТАУАЛАУЫРДА
ІСІКТЕРДЕ

ҰШҚАН ҰЯ

Повесть

Кұрық берсем, құл болма,
Шыбық берсем, шіл болма.
Бәрінен де, шырагым,
Баяны жоқ үл болма.

Менің бабам Имаш мың да тоғыз жұз он бірінші жылды тоқсан жасында дүние салған. Орта бойлы, орақ мұрын, от жаңарлы сол Шымыр шалдың төртінші перзенті — менің әкем Момыналы еken. Оны жүрт Момыш деп кеткен.

Әжемнің аты Қызтумас еді. Қартайғанда сары кемпір аттанған. Жарықтық аса ажарлы, ақ дидарлы кісі еken. Ондай ару ол кезде ел арасында некен-саяқ. "Ұл біткеннің бәрі қазанның түп күйесіндегі әкесіне тартып қара болады да қыз жағы өзіме тартып аққұбаша ажарлы шықты" деп отыратын еді жарықтық. Әжем өзінің ұлдарына өншең аққұбаша аруларды айттыруға ынтық болған. Соның кесірінен менің әкем Момыш отыз үш жасына дейін салт басты, сабау қамшылы жүріпті. Әжем оған:

— Өй, қара құл, мен құдайдан саган ай көрікті ақ перизат жолықтыргай деп тілеймін. Тым болмаса, немерелерімді жиіркенбей сүйейін,— дейді еken.

Бірде көрші ауылда үлкен той өтіпті. Той ойын-сауықсыз болған ба?. Үлкен киіз үйдің ішінде жігіттер мен қыздар айтысып жатса керек. Той дегенде қу бас та домалайды. Кемпір-сампирлармен ілесіп, менің Қызтумас әжем де келген еken. Көрі құлағы елең етіп, киіз үйден шықкан айтыс әнін есітіп қалады.

— Біздің ауыл Мыңбұлақ басын ала,
Басындағы орамал жасыл-ала.
Көңілің бізде болса, а, қудаша,
Біразырақ отыршы қасыңа ала.

Қыздың даусы жайдары естілсе де, жалтара жауап қатып отыр еken. Кедімгі бас қосқан жердегі бастама өлеңнен үзай қоймапты. Дегенмен сөз арасында "жақсы жігіт" дегенді жиілете берсе керек. Қызтумас әжем оны да сезіпти.

Қарашага, ендеشه, қарашага,
Кисе киім жарасар аласага.

Бас қосылпыз бул тойда, жақсы жігіт,
Өлең айтсақ болмай ма тамашага.

Бірақ жігіт жағы алғашқы екпінінен танбай, ынтық көнілін үсініна беріпті:

Мың бұлақтың сулары сылдырайды,
Сұлу қыздың бұрымы бұлдырайды.
Құдаша деп сыртынан құмартушы ем,
Ескергейсін ендігі біздің жайды.

“Құдашасына сонша өзеуреп отырған кім екен” деп әжем есіктен сыйалап қараса:

Кара батыр, құдаша, қара батыр,
Жау қайырап жасқанбай дара батыр.
Тәңір айдал өзінмен бас қосылпыз,
Осы кесе сіз жаққа бара жатыр,

— деп, өлеңмен бір бойжеткен қара қызға аяқты бұрып тұрган өз Момышы екен. Әжем сонда ұлына айқай салып:

— Өзің қазанның түп күйесіндейсің, күйеге күйе жүкса не болмақ, құдайым-ау!— деп баласын үйден қуып шығыпты. Анасының айтқанын ішінен ұнатпаса да, әкем оның ырқына көнеді екен.

Баласына қанша ұрсып, қатал болса да, әжем менің әкемді жақсы көріп, мақтан тұтып:

— Бұл қара құлдың түрі маған тартпаса да, ақылдылығы тартты, соган да құдайға шүкір,— деп отырар еді.

Әкем содан айттыс қуып, әндептің жүре-жүре отыз үш жасында Байтана руынан Әбдірахманның Рәзия атты қызына үйленіпті. Ол менің шешем еді. Ол кісі мен үш жасқа толар-толаста қайтыс болған. Анамның қандай кісі болғанын тек әжем мен әкемнің өнгімелерінен ғана білемін.

Қайран әжем еле-өлгенше Рәзия келіннің қазасына қайғырып өтті. Мезгіл-мезгіл тоқаш қуырып, ас пісіріп, келіннің әруағына бағыштап құран оқытар еді.

— Жатқан жерің жаннат болсын, мәндайыма сыймай кеткен періштем Рәзия,— деп өзінен-өзі отырып, көзіне жас алып қайғыратын. Сәйтіп, Рәзиядан қалған немерелерінің басынан сипап, мәндайымыздан сүйетін.

Рәзияның тұнғышы Үбіш, онан кейінгілер Үбиан, Сәлима, Әлима — кілең қызы бала болады.

Момыш әкемнің айттынша, мен мың да тоғыз жұз онынши жылдың қысында, ескіше декабрьдің жиырма төртінде туыппын. Әкем ол күні Әулиеата шаңарында екен. Мен тұған соң Имаш бабам жан-жаққа кісі шаптырып, әкеме де хабаршы жіберіпті.

Біздің ауылдың Байтоқ деген кісісі алпыс шақырым Өулиеатага ат сабылтып жетіп, өкем жатқан үйге кіріп келіп, бір ауыз сез айтуға дәрмені келмей, Момышты құшақтап жылай беріпті. Өкемнің қарындасының үй-іші үрпісіп, бір жамнат хабар жеткен екен десіп, қорқып қалады. Ақыры бәрі Байтоқтыны жұлмалай, “не болып қалды, айтсаншы” деп тақаңтағандаған Байтоқ:

— Женешем ұл тапты,— депті.

Үрейден үрпісken жұрт енді мәз-мәйрам болып қуаныштары қойындарына сыймай, Байтоққа сүйіншісін беріп аттандырыпты!

Өулиеатадан өкем қайтып келгенде, ағайын-жеюкат құтты болсынға жиналып қалған екен.

— О, Момыш, балаңың бауы берік болсын!

— Ақментей бабасыңдай батыр болсын!

— Ақмоладағы Батырбасыңдай мәрт болсын!

— Бәйдібек батырдың әруағы қолдасын!

— Домалақ-анамыз жар болсын!— десіпті. Сейтіп, шілде-хана тойға ұласыпты. Той соңында Имаш атам алақан жайыл, ел қарияларынан бата сұраған екен:

— Тел немерен — бел немерен ғой. Бата жеңі де өзіндікі,- десіпті ақсақалдар. Соңда Имаш бабам былай деген екен:

Алатаудың қыраны мол еді,
Қырагы болсын, құлыным.
Қойнауы суга мол еді,
Бұлагы болсын, құлыным.
Елінің тілегі зор еді,
Шырагы болсын, құлыным.
Ата тілегі оң еді,
Ғұмарлы болсын, құлыным.
Бұл жер батырлар төрі еді
Сынары болсын, құлыным.

* * *

Жарық дүниеге келгеніме екі-үш ай болғанда, шешем мені күн кезіне шығарып, Имаш атамың алдына әкеліпті. Атам ерте көктем алдында ағаш отырғызып жүр екен.

— Атасының қолын ұзартып, қолқабыс беруге келді,— депті шешем ізетлен ійліп.

Атам еміреніп, мені алақанына алыпты. Қолыма жас бұтақ ұстасып:

Құрық деп берсем, құл болма,
Шыбық деп берсем, шіл болма.
Бәрінен де, шырагым,
Баяны жоқ ұл болма,

— деп келініне мені қайтарып берген екен.

Атасымен алғашқы дидарласуының құрметіне деп, алғашқы өситет өмірлік өнеге болсын деп, әкем сол күні кешке мал сойып, ауыл ақсақалдарының басын қайта қосыпты.

* * *

Мен туғанда әкем елуді өңсеріп қалған кісі екен. Әжем жарықтық әкемді балаларымның ішіндегі еті тірісі осы болды деп отырар еді. Әкем өз бетінше талпынып жүріп, ескіше сауатын ашып алышты.

Содан өле-өлгөншінше өз бетінше оқып-тоқыған адам. Ол есеп-қисапты тәуір білетін. Тіпті орыс алфавитін де ежіктеп оқи беруші еді. Жас күнінде ағаш ұстасы болыпты, етікші де атаныпты, тәуіпшілдігі де бар екен. Әсіреле зергерлікті жақсы көрген. Біздің елде одан өткен зергер ұста болмаған. Жігіт кезінде қызы-келіншектің көңлілін аулау амалымен үйренген зергерлік өнерін әкем қартайғанда тастамаған. Мұнда ол соққан сақина-білесікті салып жүрген көзі тірі кемпірлер бар. Ал, ол кемпірлер бір кездे уылжыған жас еді гой.

Әкем өз жанынан өлең шығарып, жынын-тойда айттысқа да түсіп жүріпті. Ескі ақын-жыраулардың термелерін, қиссаларын жақсы көріп тыңдайтын. Бірақ жатқа айта алмаушы еді.

Момыш әкем ат жалын тартып мініп, бозбала халғе жеткенде, Имаш бабам шаруа билігін соның қолына беріпті. Ауылдағы келін-кепшікті бір шыбықпен айдайтын адуынды Қызтумас әжемнің өзі де:

— Момыштан сұрандар, Момыш біледі,— деп отырады екен.

Ағайын-туған арасындағы алыс-беріс, көші-қон мәселеңесі, ас-той, дау-дамай — бәрі-бәрі Момыштың араласуынсыз шешілмеген. Әлдеқалай ол жол жүріп кетсе, сапардан қайтып келгенше тірлікті соған қаратып, жолын күтіп отыратын болған. Имаш бабамның көзінің тірісінің өзінде біздің шағын ауылды Момыш ауылы дейді екен.

Шаруамыз шап-шағын еді. Біздің үйдің іші қартайған Имаш бабамнан бастап, есін енді-енді біліп келе жатқан баласына дейін жеген нанын табан ақы, маңдай терімен тапқан. Ешкімді жалдамаған, ешкімге жалданбаған.

Жас кезінде әкемді әйелдер жағы “Молда бала” дейді екен, кейін “Ұста бала” дейтін болыпты. Ал әжем оны “Қара қатпа” деуші еді. Әкем орта бойлы, арық, қара кісі еді. Мандайы жапжазық, қасы қалың, көзі шүңгіл еді. Сол арықтығына қарамай, керемет күшті болатын. Әжем оны “Тарамыс” деп те атайдын. Сол күштілігіне бола атаса керек. Мен бірде әжеме:

— Неге “Тарамыс” дейсі? — деппін әкемді кемсіткен екен деп.

— Не десе де шешемнің еркі, — деп күлді әкем.

— Қарай гөр, мына жаманды, өкесіне болысып жатыр-еї,— деп әжем өтірік ашуланған болды.

Әліесімде, бір рет әкемнің Момынқұл дейтін інісі әжеме:

— Қойши, апа!— деп дауыс көтеріп қалып еді, әжем тарс кете жаздал:

— Сен тұрмак, Момыш маған осы күнгө дейін бетіме тік қарап сейлеген емес. Сен қайдан шықтың, иттің қүшігі! Жоғал, көзіме көрінбе!— деп үйден қыып шықты.

— Не болып қалды?— деп әкем кіріп келді. Әжем оны аймалап, арқасынан қағып:

— Анау інің көргенсіздеу болып бара жатыр. Женге сал туысқаныңды,— деді.

— Мақұл, апа, сазайын тарттырайын. Бірақ ұрмай-ақ қояйын, мақұл ма, апа,— деді.

— Мейлің,— деп күрсінді әжем.

Момынқұл көкем сол түні қой қорада түнеп шықты. Таңертең әкем оны жақсылап сөгіп салып, басқа бір ауылға бір аптаға аттандырып жіберді. Сол екі ортада әжем енді Момынқұлды сағынып:

— Өй, өлгі тентек неме қашан келеді?— деп қайта-қайта сұрай бергені той, жарықтық.